

Дунёдаги бошка юртлар катори кўхна Мовароуннахр тупрогида ҳам канчадан канча хокимлар, подшоҳлар ўтган. Бу юртда хукмронлик килган подшоҳларнинг асли туб аҳолидан бўлганлари ичида Соҳибкирон Амир Темурдек забардасти, шуҳратлиси, кенг ва кудратли, кўркам ва давомли давлатга эга бўлгани йўк. Шунингдек, Амир Темурдек ноҳак равишда кўп танкидга учрагани, оркасидан сўкиш эшитгани, турли салбий сифатлар билан сифатлангани ҳам бўлмаса керак. Амир Темурнинг тугилганига 660 йил тўлиши муносабати ила ёзилаётган ушбу мақолада биз у кишининг кенг ва кудратли ҳамда кўркам ва давомли давлат соҳиби бўлишининг баъзи сабаблари ҳақида тўхталмоқчимиз.

Асосий мақсадга ўтишдан аввал қисқача бўлса-да, турли салбий сифатлари билан сифатланишига сабаб бўлган баъзи омиллар ҳақида фикр билдирайлик. Аввало, шуни

айтиш керак-ки, Амир Темур ўз замонасининг одами бўлган, ўша вақтдаги ҳукм учун курашганлар ўйлаган ўйларини ўйлаган, айтган гапларини айтган, қилган ишларини қилган.

Қиска қилиб айтганда ўзи яшаган замон таомилига кўра иш кўрган. Эҳтимол, ушбу таомилда бошқалардан устун бўлгани учун кўпчилик замондош подшоҳлар устидан қолиб қолгандир. Ҳамма уруш қилганидек, Амир Темур ҳам уруш қилган, лекин урушни бошқалардан кўра яхшироқ қилгани учун кўпроқ ғалабага эришган. Амир Темур ҳам бошқа подшоҳларга ўхшаб, ўзига қарши кўтарилган исёнларни шафқатсиз равишда бостирган, бу ишда балки бошқалардан кўра қаттиққўлроқ бўлгандир. Амир Темурнинг бошқа тасарруфотларини ҳам шунга таққослаб чиқиш мумкин. Лекин, нима учун бошқалардан кўра Амир Темур кўпроқ танқид қилинган? Нима учун уни дунёдаги энг ваҳший, энг қонхўр, энг қолим подшоҳлардан бири сифатида таъриф қилиб қелинган? Албатта, бундай бўлишининг ўзига яраша омиллари бор. Эҳтимол тарихчиларимиз бу саволларга атрофлича жавоб берадилар.

Бизнингча, бундай бўлишининг сабабларидан бири-Амир Темурнинг араб ерларига қилган юришлари ҳамда Усмонли турк султони Боязид Йилдиримни енгиб, асир олишидир. Ўша даврда бу икки тараф, яъни араблар ва усмонли турклар ўзига ҳос ташвиқот марказлари бўлиб, дунёга ҳоҳлаган фикрларини ёйиш, тарғибот қилиш имконига эга бўлганлар. Амир Темурдан зарба еган бу икки тараф уни мадҳ эта олмасликлари табиий эди. Шунинг учун ҳам араб ва усмонли турк тарихчилари ўша қадим замонлардан тортиб ҳозиргача Амир Темурни сўқиб, танқид қилиб турли салбий сифатлар билан сифатлаб қелмоқдалар. Ушбу икки тарафнинг ўша пайтлардаги фикрий дунёда тутган ўрни ва роли жуда ҳам қатта эди. Айнан шу омил дунёда Амир Темур ҳақида салбий фикрларни қенг тарқатишга сабаб бўлган омиллардан бири бўлса ажаб эрмас. Адолат юзасидан айтиш лозимки, турк тарихчилари охириги даврда бу ишга анча чек қўйдилар.

Овруподаги буюқ уйғонишдан кейин шарқ ҳамма нарсанда ғарбга қарам бўла бошлади. Ҳар бир нарсанда ғарбнинг айтгани айтган, дегани деган бўладиган бўлди. Ҳарбий, сиёсий устунлик самараси ўлароқ маданий ва илмий соҳада ҳам Оврупо устунлиги бошланди. Жаҳонгир Амир Темурнинг юрти Мовароуннаҳр Рус истилоси остида қолди. Рус истилоси ўз қўл остидаги юртларни қаст, халқларни қолоқ ҳисоблаш асосида иш олиб қорди. Руслар ҳеч қачон, биз қечагина ҳеч гап эмас эдик, энди сафга қўшилиб қолдик, дея олмас эдилар. Балки, ўз мустанлақаси бўлганларга, сиз ҳеч қим эмассиз, биз сизларга илм-маърифат, фан-маданият ўргатгани қелдик, дейишарди. Улар бу даъволарининг қуч эканлигини яшириш мақсадида тарихни бузиб қўрсатишга зўр берадилар. Ўз навбатида бу иш, Мовароуннаҳрнинг исломий тарихини бузишга, сохталаштириб, қолоқ қилиб қўрсатишга ҳаракат қилишарди. Мовароуннаҳр тупроғидан қикқан буюқ давлат арбоби, мухташам императорлик асосчиси сифатида Амир Темур шуҳрати мустанлақачиларга тинчлик бермаслиги турган гап эди. Шунинг учун ҳам, улар Амир Темурни қоралашда, ёвуз, маданиятсиз, йиртқич, одам ўлдиришдан бошқани билмайдиган шахс сифатида қўрсатишда ҳеч нарсадан қайтмадилар.

Қор Россияси ўрнини олган болъшовой мустанлақачилар қинни халқлар афюни, деб элон қилдилар. Қинга боғлиқ ҳамма нарсани зарарли, қедилар. Қиндор бўлган

одамларни эси паст, дедилар. Шу билан, Ислом асосида дунёга донг таратган Мовароуннахр маданияти, давлатчилиги, буюк шахслари, жумладан Амир Темур ва унинг ишлари ҳам афюн, колоклик, дахшат деб васф этила бошлади. Бора-бора юртимизга тегишли ҳар бир нарсa эскилик саркити, колоклик, маданиятсизлик, деб элон килинди. Ўзимиздан чиккан соткин коммунистлар ташаббуси ила маданиятимиз асоси-харфларимиз ҳам колоклик сабабчиси, деб рус харфларига алмаштирилди. Карабсизки, бир кунда асрлар давомида дунё маданиятида пешкадам бўлган бутун бошли бир аслзода халк саводсиз, деб эълон килинди. Ўз тарихидан ажради. Энди, бу шўрли “саводсиз” халк, ўзининг “илмли” акасида илм ўргана бошлади. Жумладан, ўз тарихини ҳам янгитдан мустамлакачи талкин асосида ўргана бошлади. Коммунистлар ҳеч қачон Амир Темурни ҳақиқий васфини қилмас эдилар. Дунё тарихида уларчалик тарихни бузганлар бўлмагани бугунги кунда ҳеч қимга сир эмас. Улар ҳамма нарсани, жумладан Амир Темурга тегишли тарихни ҳам хохлаганча буздилар.

Менимча, Амир Темур тўғрисидаги ҳақиқатни яшириб, ноҳақликни таралишида асосий айбдорлар унинг меросхўрларидир. Минг афсуслар бўлсинки, Соҳибкирондек улуг кишиларни етиштириб чиқарган бу юртнинг кейинги авлоди, ўз аждодларига муносиб фарзандлар бўла олмадилар. Бу нобоп фарзандлар ўзларининг буюк аждодларини етарли даражада авайлаб-асраб, эзозлай олмадилар. Уларни ҳеч бўлмаса, душманларнинг фикрий ҳужумларидан, бўхтон-тухматлардан ҳимоя қила олмадилар. Бу ҳам етмаганидек Совет даврига келиб мовароуннахрликларнинг ўзлари душманларига қўшилиб олиб ўз ўтмишига, тарихига, буюк аждодларига, жумладан Соҳибкирон Амир Темурга тош ота бошладилар. Улардан баъзилари Герасимов, Вияткин каби мустамлакачи олимларга шогирд тушиб, уларнинг атрофларида гирдикапалак бўлдилар. Соҳибкиронни ҳақорат қилиб, гўрини очишганда кетмон ва белкуракларни тутиб астойдил ишладилар. Амир Темурни бемехр, шафқатсиз шахс қиёфасида сувратини чизишганда бўёқларини ушлаб турдилар ва хурсанд бўлиб чапак чалдилар. Устозларидан ўрганган уйдирмаларга ўзларидан турли ёлгон-яшиқни қўшиб чапиб сафсата сотдилар.

Ўн олтинчи асрдаёқ буюк инглиз драматурги Киристофер Марло томонидан “Соҳибкирон Темурман” трагедияси ёзилиб, Лондонда ҳар йили театр мавсуми шу асар билан бошланиши одат бўлганига қарамай, ўзимизда Буюк ватандошимизни ёмонлаш билан овора бўлинди. Хатто, Иброҳим Мўминовдек гайратли олимнинг, марксизм, ленинизм мафкурасини мукаддима қилиб, Амир Темурни Оврупони икки марта ҳужумдан саклаб қолган қилиб сифатлаб, унинг ҳақида илиқ сўз айтиши ҳам мустамлакачиларга ёқмади. Улар ўзимиздаги думлари ёрдамида И. Мўминовни тазйикка олдилар.

Худди, ана ўша соткинлар “Гулистон” журналида “Темур тузиклари” чоп этила бошлаганда, Соҳибкиронга қарши янги ҳужум уюштирдилар. Асарнинг таржимони марҳум Алихон тўра Соғунийга тухматлар қилдилар. Таржимани уюштиришда, уни “Гулистон” журналида чоп қилишда жонбозлик кўрсатган ёзувчи, марҳум Рустам Раҳмонни ва таҳририятнинг бошқа аъзоларини қувгин қилишди. Бугунга келиб ўша шаввозлар Соҳибкирон Амир Темур маддоҳларининг биринчи сафида турибдилар. Улар худди 20-30 йил мукаддам ҳеч нима юз бермагандек, ўзларини фидойи қилиб кўрсатмоқдалар. Улар гўё Соҳибкирон шаънига лой чапламаганлар, гўё ҳалол тарихчи олимлар йўлига тўғонок қўймаганлар. Замон ўзгариши билан улар устиларига қўй терисини ёпдилар. Бу ҳам етмаганидек, “Соҳибкирон Амир Темур тарихини факат мен яхши биламан”, деган даъво билан яна бошқа олимларни бу соҳадан суришга уриндилар.

Лекин илмий омонат маддохлик эмас, хакикатни талаб килади. Бугунги кунда бир думалаб маддохга айланиб колиш ҳам илмий омонатга хиёнат бўлади. Балки, омонатга хиёнат килмай, илмий асосда, хужжат ва далилларга суянган холда тарихни тўғрилиқча тахлил килмок керак. Жумладан, Амир Темурга ҳамда у курган давлатга ана ўша асосда баҳо бериш лозим. Мутахассислар бу вазифани аста-секин бажарадилар, деган умиддамиз. Зотан ҳозир бу муҳим ишнинг бошлангич боскичида баъзи илмий бахслар пайдо бўлмокда. Мулоҳаза килинишича, ана ўша бахсларда Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятидаги турли кирраларни ёритишга ҳаракат бўлмокда. Аммо, энг муҳим нарсалардан бири-Соҳибкироннинг Ислом динига бўлган боғланиши ва ундан келиб чиқадиган тахлиллар ҳақидаги бахслар келажакка қолдирилаётганга ўхшайди. Биз энди ана ўша муҳим мавзу ҳақида сўз юритмокчимиз.

Амир Темурнинг Исломга боғланиши ва шахсияти

Соҳибкирон Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятини тўлалигича ўрганиш, тахлил килиш юртимиз тарихидаги, энг муҳим боскичлардан бирини ўрганиш ва тахлил килиш демакдир. Чунки, Амир Темур юртимизнинг асл фарзанди ўларок энг катта шухрат қозонган подшоҳ ҳисобланади. У курган давлат Мовароуннаҳр еридаги энг катта, энг қувватли ва марказлашган ҳамда ривожланган давлат ҳисобланади. Албатта бундай шахс ва давлатнинг тажрибасини ўрганиш фойдадан холи бўлмайди. Ўз ўзидан “Амир Темурга қайси омилларга суянган холда бундай салтанат қуриш насиб этди, экан?” деган савол пайдо бўлади. Маълумки, ҳар қандай давлатнинг асосини ҳоким билан маҳкум, яъни, подшоҳ билан фуқаро орасидаги алоқа ташкил килади. Ўз фуқароларининг меҳру-муҳаббатини қозонган, уларнинг ҳурмат ва эъзозига сазовор бўлган подшоҳгина мухташам ва ҳар тарафлама ривожланган салтанат қуриши мумкин. Албатта фуқароларнинг меҳру-муҳаббатини фақат уларга зулм ўтказиш, уларни доимий қўрқинчда ушлаб туриш ёки аскарий қуч ҳамда миршабу жаллодлар ёрдамида қозониб бўлмайди. Бунга замон ва маконлардаги кишилар иттифок қилганлар. Фуқароларни рози қиладиган подшоҳ бўлиш учун уларнинг рухий ҳолатига, дунё қарашига, эътиқодида, инсонларни, ҳусусан ҳокимларни баҳолашдаги қўядиган талабларига жавоб бера оладиган шахс бўлиши лозим. Соҳибкирон Амир Темурнинг Мовароуннаҳрдек қадимдан Ислом юрти бўлиб қелган заминда, унинг ўз дини билан фахрланиб қелган мусулмон аҳолиси билан ҳамкорликда, ўша даврнинг табири билан айтганда, етти асосий омиллардан бири Ислом омили эди, десак муболага бўлмас. Бу фикрни ҳақиқатга яқин ёки ундан йироқ эканини билиш учун Амир Темурнинг ҳаётида Исломнинг тутган ўрнига мухтасар назар ташлаб чиқайлик.

Амир Темурни отаси маҳалладаги бошлангич мадрасага берганда у энг ёш талаба эди. Лекин, ёшлигига қарамай ақл зақавоти ва ўтқир зехни билан ҳаммадан ажраб турар эди. У берилган вазифаларни зудлик билан ёдлаб олар, мударрислар томонидан берилган саволларга ҳаммадан қўра пухтарок ва ақллироқ жавоблар берар эди. Мударрислар унинг ақлига, ўтқир зехнига қойил қилишар эдилар. Улар Темурнинг отасига, ўғлингиз бизда бор илмни олиб бўлди, энди уни биздан қўра пешқадамроқ устозга беринг, деб

маслахат беришади. Амир Темур жуда ёш чогида, уч йилда Куръони Каримни тўлик ва пухта ёд олди. У Аллохнинг китобини шу даражада ёд олдики, хозиргача Амир Темур килган тажрибани бошка одам кила олган эмас. Амир Темур хар бир сурани аввалидан охиригача бехато ўқиганидек, охиридан аввалигача ҳам, яъни тескарисига ҳам бехато ўқир эди. Бу иш ҳеч ким томонидан рағбатлантирилмаса ҳам, Сохибқироннинг канчалик пухта кори эканини кўрсатиб турувчи далилдир. Қадимдан корилар мусулмонлар оммаси томонидан канчалик эзозланиши ҳаммага маълум. Энди ўша эзозга сазовор кори, давлат бошлиги бўлса, халкнинг унга бўлган хурмати канчалик бўлишини билиб олавериш мумкин.

Амир Темур фақат Куръони Каримни ёдлабгина қолмай, балки унинг маъносини ҳам жуда яхши билар, бошка илмларни ҳам пухта эгаллаган эди. Айниқса, фикх илмида шуҳрат қозонган эди. Бу эса, ўз навбатида унинг обрўсига обрў қўшар, халқ оммасининг у кишига бўлган иззат, эҳтиромини яна ҳам ортқидирди.

Энг муҳими, Амир Темур оғзида эмас, ҳақиқатда, гапда эмас, амалда чин мусулмон эди. Унинг ўзи мустаҳкам исломий ақийда соҳиби бўлиши билан бирга, бошқаларнинг ҳам бу ақийдага путур етказишга йўл қўймасликка ҳаракат қиларди. Амир Темур машҳур шоир Ҳофиз Шерозийни қўпчилик ичида, илмий мажлисда, баъзи байтларини ўқиб, ақийдага зарарли эканини айтиб, танқид қилгани маълум ва машҳур. Бу эса, Амир Темурга мусулмон шахс, олим сифатида вазифа бўлса, подшоҳ сифатида ҳам вазифа, ҳам обрў қелтирар, халқ оммасининг унга бўлган муҳаббати, эҳтироми ва итоатини ортқидирар эди.

Аввал айтганимиздек, Сохибқирон оғзида эмас, амалда мусулмон эди. У мусулмон шахс сифатида диний тақлифларни тўлик адо этарди. Амир Темурнинг олим эканини, диний талабларини ўз шахсида амалга оширишини унинг ашаддий душманлари ва танқидчилари ҳам тан оладилар. Уларнинг тақидлашларича, Сохибқирон вақтида намозини ўқиб, рўзасини тутар, ёлгон сўзламас, ҳаром ичкилик ичмас, ҳаром юрмас, аҳдини бузмас эди. Амир Темур ўз ҳаётининг энг танбанлик билан ўтган даврида, айшу ишратга берилган деб васф қилинган пайтида ҳам шариатга ҳилоф иш қилмаган. Албатта Ислом динининг ҳукмларига амал қилиш ила Амир Темур аввало ўзининг бандалик бурчини адо этар, Аллох таоло томонидан шох бўлсин, гадо бўлсин хар бир бандага фарз-вожиб этилган амрларни бажарар эди. Шу билан бирга бу исломий сифатлар унинг халқ ўртасида обрўсини ортқидирар, ҳукмини мустаҳкамлашга омил бўларди. Мисол учун намозни олиб кўрайлик. Мусулмон жамиятида бенамоз амалдорлар мусулмонлар оммаси томонидан ҳеч қандай иззат эҳтиром топа олмаган. Рўза ҳам ҳудди шундай. Рўза тутмайдиган шахс мусулмонларнинг эътиборини қозониши мумкин бўлмаган.

Ёлгон гапириш эса, нафакат мусулмонлар, балки барча бошка халқларга ҳам ёкмаган. Ёлгончилик ҳамма замонларда, ҳамма маконларда, ҳамма халқлар томонидан ёмон қўрилган сифатдир. Бу сифат ўз соҳиби шох бўлсин, гадо бўлсин обрўсини туширган. Айниқса, эл-юрт ичида мартабага, обрўга эга бўлган кишиларнинг ёлгон гапиришлари алоҳида нуқулайлик тугдирган. Ёлгончилик сифати, айниқса мусулмонлар орасида қаттиқ қораланган. Мусулмонлар ичида “Ёлгончи-Худонинг душмани”, деган гап қадимдан бўлиб қелган. Ёлгончилик Сохибқирон ёд олган Аллохнинг қаломи Куръони Каримда қайта-қайта танқид қилинган. Пайғамбаримиз томонидан қаттиқ қораланган. Шунинг учун ҳам Амир Темур мусулмон шахс сифатида ёлгон гапирмаган. Бу унга гуноҳни четлашда ёрдам бериши билан, халқ оммаси ичида обрўсини ортқидирган, дўсту-душманнинг унга бўлган эътирофини қучайтирган.

Ҳаром ичкилик ичиш ва ҳаром юриш, яъни зино ҳам шунга ўхшаш, ҳамма томондан

кораланади. Хатто, бу нарсалар харом хисобланмаган халклар ичида ҳам, давлат бошликларининг бу ишларга кўл уриши каттик коралаган. Шунинг учун ҳам мазкур ишларни килганларнинг халк ўртасида обрўси тўкилган. Ислом шариатнинг бу икки ишни катъиян харом килгани ҳаммага маълум ва машхур. Шундан келиб чикиб, кадимдан мусулмонлар ичида майхўр ва зинокорларга тахкирлаш назари билан каралган. Уларга обрў-эътиборга эмас, жазога сазовор шахслар сифатида муносабатда бўлинган. Ахдга вафо килмаслик ҳам ҳеч кимга, ҳеч қачон обрў келтирмаган. Бу ёмон сифат айниқса мусулмонлар орасида, каттик кораланади. Чунки, Куръони Каримнинг, Пайгамбар саллоллоху алайхи васаллам суннати мутаххараларининг ҳукми шу. Албатта, харом ичимликлар ичмаслик, харом юрмаслик ва ахдга вафо килиш сифатлари Амир Темурнинг ўз фукарolari олдида обрўсини хаддан зиёда оширад эди. Биз Сохибкироннинг кўпчилик тарихчилар томонидан эътироф килинган баъзи исломий сифатлари хакида тўхталдик. Бу бошқалар катори Амир Темурдаги яхшилик сифатлар ҳам унинг дини Ислом туфайли эканини кўрсатади. Бу билан биз Амир Темур айбсиз эди, унинг шахсияти факат баркамол сифатлардан иборат эди, демокчи эмасмиз. Лекин, у кишининг дўсту душманлари эътироф килган сифатларини Пайгамбаримиз саллоллоху алайхи васалламнинг: “Вафот этганларингизнинг яхши сифатларини эсланг”, деган ҳадисларига амал килиб эсламоқдамиз. Шу билан бирга Сохибкироннинг ҳукмдаги муваффакиятларида ушбу сифатлар асосий омил бўлганлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Чунки шахсий сифатлар ҳар бир нарсада таъсирли экани ҳаммамизга маълум.

Амир Темур ва унинг жамиятдаги исломий алоқалари Сохибкирон Амир Темур Исломни факат шахс билан Аллох орасидаги яширин алоқа деб карамаган. Балки, у Ислом ижтимоий алоқаларида ҳамма нарсадан устун туриш лозим эканлигини яхши тушинган. Шунинг учун у киши, ўз яқинларини, фукарolariни доимо Исломни ўрганишга, унга амал килишга чакирад эди. Бу маънода Амир Темур ўзига яраша, подшоҳ-даватчи эди. Сохибкироннинг фарзандларига, яқин кишиларига Ислом динини тинмай ўрганиш, унга амал килиб яшаш зарурлиги хакидаги насихатларини тарихчилар кўплаб келтирадилар. Шунингдек, у киши ўз амалдорлари, аскарлари ва фукарolariни ҳам шунга даъват килар эди. Биргина мисол келтирайлик. Бир куни, саҳрода ҳарбий машк ўтказилаётганида кор ёғиб қолади. Машкларни тўхтатишга тўғри келади. Шунда, Амир Темур ўз одамларини чодирга тўплаб туриб, ким Куръони Каримдан кор хакидаги оятни топиб берса, бир микдор олтин мукофот беришини эълон қилади. Одамлар чодирларга таркалиб, кун бўйи Куръон ўқиш билан овора бўладилар. Сўнг Сохибкирон уларни қайта тўплайди ва Куръони Каримга алоҳида эътибор ила ёндашмасликда танкид қилади. Куръони Карим иссик, кор ёғмайдиган ўлкада нозил бўлгани учун унда кор хакида оят бўлиши мумкин эмаслигига эътибор бермаганларини эслатади. Уларни Куръони Каримга, Ислом динига ихлосини кучайтиришга чакиради ва турли диний саволларига жавоб беради.

Амир Темурнинг жамиятдаги исломий алоқалари хакида гапирар эканмиз, Ислом динида айнан шу алоқаларни ривож илган жорий килинган жамоат ва жума намозларига бўлган муносабатини айтиб ўтишимиз лозим. Сохибкирон доимо жамоат намозидан қолмасликка ҳаракат килар эди. Худди шу мақсадда доимо ўз юришларида кўчма масжид олиб юрад эди. Каерга бориб турсалар, махсус кишилар дарҳол ўша кўчма масжидни ўрнатишар ва ҳамма бирга Амир Темур бошчилигида жамоат билан намоз ўқишар эдилар. Сохибкирон ўз сафарларидан бирида Бишравейх номли шаҳар билан танишиш учун ўша ернинг раҳбари Хусайн ибн Исҳоқ билан юрган пайтида намозга азон айтилади. Хусайн ибн

Исхок бориб жамоат билан намоз ўкиб келишга изн сўрайди. Шунда Амир Темур мен ҳам жамоат билан намоз ўкийман, деб бирга жўнади.

Бошқа бир жойга жума куни борилади. Жума намози якинлашишига карамай одамлар кўринмаётганини сезган Соhibкирон таажжубга тушиб, ўша ернинг диний рахномасини олиб келишга амр килади. Салла кийган бир кишини олиб келадилар. Амир Темур ундан, ахоли кайси динга этикод ва амал килишини сўрайди. У одам мусулмончиликка, деб жавоб беради. Амир Темур, “намоз ўкийсизларми?”, деб сўрайди. У, “ха ўкиймиз” дейди. Амир Темур, “бугун Жума, аммо ҳеч ким кўринмайди, нима, Жума намози ўкимайсизларми?”, дейди. Халиги одам “хар ким ўз уйида ўкийди”, деб жавоб беради. Шунда Соhibкирон гап нимада эканлигини тушуниб етадида, халиги одамни дин оркали корин тўйгизишни одат килиб олганликда айблаб, анча қойийди. Аллох Жума намозини жамоат билан ўкишга амр қилганини айтиб, Куръони Каримдан бу ҳақидаги оятни ўкиб тушунтиради ва азон айтдириб, ўзи одамларга Жума ўкиб беради. Албатта, бунга ўхшаш ишлар ва тасарруфлар Жаҳонгир султоннинг обрў, ҳурматига ҳурмат кўшар ва мусулмон халқнинг ишончини яна ҳам кўпроқ қозонишига сабаб бўлар эди.

Амир Темурнинг жамият ва фуқаролар билан алоқасининг асосий қисми уламолар оркали бўлар эди. У киши уламоларни ҳаддан зиёд ҳурматлар эди. Номи уламо бўлса, ўзига яраша тақдирлар эди. Бу борада амирнинг ўзлари амал қилган аҳли сунна ва жамоа мазҳаби уламолари бўлиши шарт эмас эди. Шийа, рофизий мазҳаблари ҳатто насроний ёки бошқа динларнинг уламоларини ҳам тақдирлар эди. У киши Султония насоралари бош роҳибини ўз ҳузурига қорлаб меҳмон қилгани, Роҳиб унга қаттиқ гап сўзлар айтиб қўпчилик орасида беодоблик қилса ҳам ҳурматини жойига қўйгани маълум ва машҳурдир. Амир Темур уламоларни зиёратини қанда қилмас, уларга саҳийлик билан муқофот ва ҳадялар берар эди. Қаерга борса, машҳур ва ўзи қитобини ўқиган уламоларнинг вафот этганлари бўлса, қабрини ҳам зиёрат қилар эди. Соhibкирон томонидан уламоларнинг эҳтиром қилишининг яна бир қўриниши, уруш бўлган жойларда яшайдиган уламоларнинг уйига қирганларга омонлик берар, уларга теғмас эди. Амир Темур олим киши сифатида ўз давридаги қитобларни ўкиб ва таҳлил қилиб борарди. Ана ўша ўзи қитобини ўқиган уламоларни тирик бўлсалар ҳам, ўлик бўлсалар ҳам ҳурматларини жойига қўярди. Бир вақтлар шайх Муҳаммад Шабистонийнинг қитобини ўқигани учун, айбдор бўлсалар ҳам унинг юртдошларига теғмади ва юртини вайрон қилдирмади. Соhibкирон Фирдавсийнинг “Шохнома”сини ҳам ўқиган эди. Унинг юртига борганда қаровсиз қолиб қетган қабрни излаб топиб зиёрат қилади. Буюк жаҳонгир Амир Темурнинг уламоларга бўлган бундай муносабатлари у киши олим бўлгани учун, зар қадрини заргар билади, маъносидаги тасарруфигина эмас эди. Мусулмонлар оммаси ичида уламоларнинг обрў эътибори ҳаммага маълум. Оддий мусулмонлар ҳамма нарсадан кечиб бўлса ҳам, уламоларнинг ҳурматини қилади. Доимо уларнинг қатвоси ва гапи ила иш қўради. Шу маънода уламолар эътиборини қозонган ҳоким учун халқнинг иззат-эҳтиромига сазовор бўлиш осондир. Амир Темур ана шу омилдан унумли фойдаланарди.

Соhibкирон қаерга борса, албатта ўша ернинг уламоларини тўплаб, илмий мажлис ўтказарди. Уларга турли саволлар бериб, илмий савияларини синаб қўрар, долзарб масалаларини муҳокама қилар эди. Деярли ҳар бир мажлисидан уламолар Амир Темурнинг илмига, ақл-заковатига, одобига ва уламоларнинг таъсири бор ҳамма жойларда Амир Темурнинг обрўсини янада ошишига, ўша ердаги халқларнинг У кишига муҳаббатини мустаҳкам бўлишига олиб қелар эди.

Буюк Жахонгир, улкан империя сохиби, катта олим Амир Темур камтарин инсон хам эди. У илмий музокароларда ўзи билмайдиган масала чикиб колса, ёки фикрнинг нотўғрилиги аён бўлса, дархол қабул қилар, ҳақ йўлни танлар эди. Хуросоннинг Бишравейх деган жойида намозга азон айтилганда одамлар кийимларини алмаштириб, яхшисини кийиб масжидга кетаётганини кўриб, бир дўкандордан, “нима учун бундай қилаяпсизлар?”, деб сўрайди. Шунда у киши: “Эй Амир, биз Аллохнинг “Аъроф” сурасидаги (31-оят)га амал қилаяпмиз”, дейди. Сохибқирон имтиҳон қилмоқчи бўлиб у кишидан оятнинг маъносини сўрайди. Дўкандор оят маъносини тўғри айтиб беради ва Аллох ушбу оятда, бизларга “хар масжид ҳузурида зийнатингизни олинг”, демоқда бу намозни гўзал ҳолатда ўқинг, дегани, биз шунга биноан кийимларимизни алмаштирмоқдамиз”, дейди. Амир Темур, мен хофизии Куръон бўлсам ҳам, факих бўлсам ҳам буни мулоҳаза қилмаган эканман, энди қароргоҳга бориб кийимларимни алмаштириб келай, дейди.

Амир Темур Дамашқда ўша вақтнинг машҳур уламоларига таклиф юбориб, катта йигилиш ўтказди. Бу йигилишда ўша даврнинг атоқли олимларидан, Имоиддин Мағрибий, Сирож Искандарий, Баҳоуддин Халабий, Инб Халдун, Низомиддин Шомий ва Арабшоҳ қабилар қатнашадилар. Амир Темур йигилиш аввалида уламоларни қутлаб, уларнинг ҳар бирига алоҳида саволлар бериб синаб кўради. Сўнгра асосий масалага кўчиб, Куръони Қарим оятларини нозил бўлиш тартибига кўра қайта ёзиб чиқишни таклиф қилади. Уламолар бу масалани бир неча кун баҳс қилишиб, охири ҳозирги тартибни ўзгартириб бўлмайди, деган қарорга қелишади ва буни охириги йигилишда Амир Темурга етказишади. Сохибқирон ўз фикрини қувватлаб уламолар билан тортишади. Кейин эса уламоларнинг гапларидан қониқиш ҳосил қилиб, ўз фикридан қайтади ва Куръон оятлари тартиби доимо ўз ҳолида қолажани ҳаммага эълон қилади.

Бундай тасарруфлар албатта Амир Темурнинг обрўсига обрў кўшар, мусулмонлар оммасининг унга бўлган муҳаббатини зиёда қилар эди. Шубҳасизки, юқорида зикр этилган нарсалар Амир Темурнинг давлатчилик борасидаги улкан ютуқларига асосий омил бўлгандир.

Амир Темур ва Исломий ҳукм

Шубҳасиз, Амир Темур қурган давлат соф исломий давлат бўлган эмас. Соф исломий давлат тўрт халифалар даврида ва юзинчи хижрий йилларда қиска муддат халифа бўлган Умар ибн Абдулазизнинг даврида бўлганлиги Ислам оламида маълум. Ундан кейин бу давлатнинг соф исломийлиги бузилиб, оилавий мулкка, меросхўрликка айланган. Вақт ўтиши билан кўпроқ бузилиб бораверган. Ўз замонасининг одами сифатида Амир Темур ҳам ўзи қурган давлатда ўша замоннинг услубларидан фойдаланади. Шу билан бирга ўша давр таомули ва ўз илмига биноан исломий омиллардан ҳам фойдаланади. Унинг салтанатининг муваффақиятларида айнан ушбу исломий омиллар асосий рол ўйнаган бўлса ажаб эрмас.

Амир Темур Исламнинг ҳамма динлар ва тузумлардан устун эканлигига тўла ишонган мухлис инсон эди. У бу маънода, ҳамма мазҳаблар-динлар ҳам бир, деган Жалолиддин Румийни танқид қилади. Таассуб жихатидан эмас, илмга ва тажрибага суянган ҳолда

Исломнинг устун эканлигини таъкидлайди. Сохибкироннинг фикрича, Ийсовий мазхаб-яъни хиристиан дини факат охиратга эътибор беради. Мусовий мазхаб-яъни яхудий дини, эса факат бу дунёга эътибор беради. Ислом эса, хам бу дунёни, хам у дунёни ўз ичига олгандир. Шунинг учун хам у киши Исломга кўлидан келганича амал килишга ҳаракат килади.

Аввало, Амир Темур эътикод масаласида маҳкам туради. Аҳли суннат ва жамоат ақийдасини маҳкам тутар, турли бузгунчи фикрларни каттик қоралар эди. Сохибкирон ўз юришлари давомида дуч келган турли динларга эътимод қилувчилар билан гаплашар, уларнинг эътиқодлари ҳақида сўрар ва ҳатоларини баён қилар эди. Турли бузук мазҳабларга нисбатан хам шундай йўл тутар эди. У киши эътиқодни соф бўлиши, турли бидат-хурофотлар бўлмаслиги тарафдори эди. Бунга бир мисол келтиришимиз яхшидир.

Амир Темур Шерозга юриш қилганда у ернинг амри Султон Шох Мансур Музаффарий, шаҳардаги эски масжидга кириб олиб Амир Темур устидан голиб бўлишини тилаб ўтираверади. Сохибкирон эса унинг юртини эгаллаб олади ва бу тасарруфини танқид қилади. Амир Темурнинг фикрича факат дуо билан иш битмайди. Агар факат дуо билан иш битадиган бўлса, Пайгамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васаллам дуо билан иш битирар эдилар. Аммо, У зот саллоллоҳу алайҳи васаллам дуо қилиш билан бирга аскар тўплаб, совут қийиб, қилич қалқон олиб жангга қирганлар.

Амир Темур ўз тасарруфларини Қуръони Қарим оятлари ва Пайгамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига тўғри келган жойларини эслатиш билан Қуръон ва суннатга мувофиқ иш қўришга ҳаракат қилганини баён қилади. Амир Темур урушлардан бирида, қим шайх Хисомиддин Сабзаворийнинг уйига кириб олса, омон қолади, деган амрни чиқарди. Маъкур шайх Хисомиддин Сабзаворий шийа бўлган. Сохибкироннинг унинг уйига қирганлар омон бўлади, дейиши эса Шайх учун қатта обрў эди. Табиийки, ўша давр ўлчовига қўра, бир шийа одамга нима учун шунчалик ҳурмат, деган савол пайдо бўлади. Амир Темур буни Пайгамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васалламнинг қилган ишларига мослаб қилганлигини баён қилади. Пайгамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васаллам Маккаи Муқаррамани фатҳ қилган қўнлари, қим Абу Суфённинг уйига қирса омон қолади, деб эълон қиладилар. Абу Суфён ўша пайтда мушрик-қофир эди. Шундай бўлса хам Пайгамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васаллам унинг уйини омонлик жойи деб эълон қилдилар. Мен, бир шийа одамнинг уйини омонлик жойи десам нима бўлибди, дейди.

Шунингдек, Амир Темур Ислом ҳукмига амал қилувчиларни қўрса хам жуда мамнун бўлар эди. Бу нарса айниқса Хуросон жанубидаги Бишравейх шаҳрига бўлган муносабатида яққол қўринади. Сохибкирон у шаҳарга яқинлашганда уни йўл четида содда қийинган бир неча одам қутиб олади. Амир Темур улардан “Шаҳарнинг амира қим?”, деб сўрайди. Улар, амиримиз йўқ, ўзимиз қўлимиздан келганича Қуръону суннатга амал қилиб яшамоқдамиз, дейишади. Бу гап Сохибкиронни қизиқтириб қолади-да, шаҳар билан яқиндан танишишга қарор қилади. У ернинг Имоми Хусайн ибн Исҳоқ билан биргаликда ҳамма нарса билан яқиндан танишиб чиқади. Аҳолининг барчаси ёшу қари, эрқагу аёл илми бўлиб, ўқиш ёзишни биладиган, бўш вақтини илмга сарфлайдиган бўлади. Ҳамма ҳалол меҳнат билан машғул бўлади. Амир Темур уларга олтин берса, ҳурмат қилганингиз учун раҳмат, аммо бу тиллоларга ҳожатимиз йўқ, ўзимиз ишлаб топганимиз етади, дейишади. Аҳолининг раҳбари, имом Хусайн ибн Исҳоқ хам қўлига қетмон олиб дехқончилик қиладиган бўлади. Унга Амир Темур бир от совға қилса узр айтиб олмайди, от мина олмайман, эшак миниб ўтганиб қолганман дейди. Бу нарсалардан ҳурсанд бўлган Амир Темур шароит билан янада яқинроқ танишади. Сохибкирон бир дўқондорнинг аёл

харидорга нарсa тортиб бераётиб “Вой луллил мутаффифин”-“Торозудан уриб колувчиларга вой бўлсин” оятини ўқиганини эшитади. Аёл кетганидан кейин бориб дўкондордан, “ўзинг ўқиган оятнинг маъносини биласанми?”, деб сўрайди. У, биламан, деб, оят маъносини айтиб беради. Бир оз савол-жавобдан сўнг, дўкондор, торозу тортишда хиёнат қилиб қўймай, деб ҳар кимга бир нарсa тортганимда шу оятни ўқиб тураман, дейди. Шунингдек, Амир Темур бир атторнинг олдида ўтиб кетаётиб унинг “Вазинуу бил кистосил мустакийм” яъни, “Ва адолат тарозуси ила вазн ўлчанглар” оятини ўқиганини эшитиб қолади ва ўша аттор билан ҳам юқоридаги ўхшаш суҳбат ва савол-жавоблардан сўнг Амир Темурга кўпгина ўзини хурсанд қиладиган нарсалар аён бўлади.

Бишравейҳда кулф ва каровул йўқ экан. Одамларни Исломга амал қилиб яшаганлари учун бунга эҳтиёж йўқ экан. Шунингдек, қози ҳам йўқ экан. Ёши улуг бўлиб қолган Хусайн ибн Исхок бировнинг сўқишганини ёки уришганини эслай олмаслигини айтади. Бу ерда оила бузилиши-талок ҳам, бировнинг ҳаққини тортиб олиш ҳам йўқ экан. Бу ҳақиқатларни билиб Амир Темур ниҳоятда хурсанд бўлади. Куръон ва суннатга амал қилиб яшаётган бу муҳлис мусулмон аҳолини тақдирлашга қарор қилади. Амалдорларини тўплаб мажлис ўтказади.

Бишравейҳни “Дорул илми вал омон” деб элон қилади. Мадомики, Темур хонадонига мансуб ҳокимлар бор экан бу шаҳардан хирож олинмайди, ҳеч қим, ҳеч қандай баҳона билан бу ерга ҳужум қилмайди, деб фармон чиқаради.

Мана шунинг ўзи ҳам Амир Темурнинг Исломга, Куръон ва суннатга амал қилиб яшашни қанчалик улуглашини кўрсатиб туради. Амир Темурнинг мазкур фармони ўша шаҳар аҳолисининг Куръон ва суннатга амал қилиб яшаётганларини муносиб тақдирлаш бўлиши билан бирга, бошқа шаҳар ва қишлоқлар аҳолисини ҳам шундай яшашга тарғиб қилиш ҳамдир.

Мазкур таҳлиллардан кўриниб турибдики, буюк ватандошимиз, улуг Мовароуннаҳр салтанатининг қурувчиси, Соҳибқирон Амир Темурни ўзи раҳматига олган бўлсин, Қолганларни ҳидоят қилсин. Омиин!

Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф